

„A Tisza-parton mit keresek?”

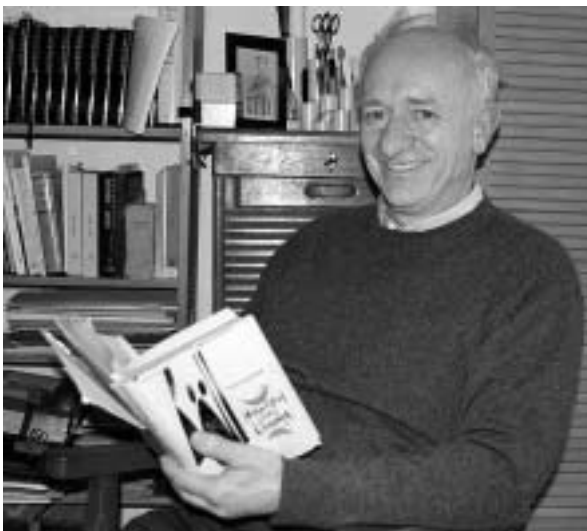
„Határozott elveinket is toleránsan kell képviselnünk”

BESZÉLGETÉS BERNÁTH ÁRPÁD IRODALOMTÖRTÉNÉSSEL

Az év elején ünnepelte hatvanadik születésnapját Bernáth Árpád irodalomtörténész professzor, a Szegedi Tudományegyetem Germán Filológiai Intézetének vezetője. A kiváló germanista 1965-ben szerzett magyar-német szakos diplomát a JATE-n, majd tíz éven át a német tanszék könyvtárosa volt. 1975-től a tanszék tudományos munkatársaként, 1983-tól főmunkatársaként dolgozott, közben 1982–83-ban Kölnben, Konstanzban és Siegenben Humboldt-ösztöndíjasként kutatott. 1986-ban kapott docensi, 1993-ban tanszékvezetői, 1996-ban egyetemi tanári kinevezést, 1994-96-ban a bölcsészkar dékáni tisztségét is betöltötte. 1993 óta a MTA Modern Filológiai, 2000-től az Irodalomtudományi Bizottságának tagja. 1999-ben megválasztották a Magyar Germanisták Társaságának elnökévé. Főbb kutatási területe az irodalmi művek szemantikája, Goethe kora, Hermann Broch és a 20. század első felének osztrák irodalma, valamint az 1945 utáni német és a kortárs magyar irodalom. Írásaival elnyerte a Nobel-díjas Heinrich Böll barátságát, aki meghívta Kölnbe grafikus regénytervei és kézíratai tanulmányozására. Bernáth Árpáddal – akit bár többször próbáltak elcsábítani Szegedről, mégis mindig hű maradt a városhoz és egyeteméhez – nemcsak kutatásairól, a szegedi szemiotikai iskoláról, hanem családi indíttatásáról és az 1999-es Frankfurti Könyvvásáron sikerrel megszervezett magyar bemutakozásról is beszélgettünk.

– *Professzor úr, milyen családi indíttatás, gyerekkori élmények befolyásolták pályaválasztását?*

– 1941. február 15-én – édesapám születésnapján – születtem Jánoshalmán. Ez a tény idővel úgy tudatosult bennem, hogy erkölcsi kötelességem apám szellemében dolgozni és meg kell tennem mindent, hogy a következő nemzedék is érezze ezt a kötelezettséget. Hiszen apám is az ő apját követte: ma is örzöm dolgozószobám falán nagyapám, Bernáth Lajos fényképét, aki Kiskunhalason volt főgimnáziumi tanár. Ahogy ez akkoriban illett, a tanítás mellett írt,

kutatott és a Régi Magyar Írók Tárat gyarapította. A protestáns iskoladrámákról írt művét ma is forrásmunkaként tartják számon.

– *Ismerte még őt?*

– Maradt egy fénykép arról, hogy az ölében tart, de – sajnos – nem emlékszem rá, mert még kicsi gyerek voltam, amikor 1945-ben belehalt a háborús megpróbáltatásokba. A Bernáth család Kiskunságban élő református família volt, a kunok leszármazottainak tartották magukat. Nagypám a régi magyar irodalmat kutatva a családunk történetét is megismerte, és egészen a török időkig vissza tudta vezetni. Édesanyám egy 1751-ben bevándorolt katolikus német család leszármazottja. A sváb hagyományokat már nem tartotta, máig rendkívül büszke magyarságára. Ez a sokszínű családi háttér nagyon meghatározta a gyermekkoromat, be voltam oltva mindenféle hamis nacionalizmusmal szemben, mert kellő iróniával kezeltük a kun-sváb magyarságunkat. Azt is korán megtanultam, hogy nem az a fontos, valaki katolikus-e vagy protestáns. Anyám és apám is vallásosak voltak, mégsem vezetett ez viszályhoz közöttük. Református lelkészek éppúgy megfordultak nálunk, mint katolikus plébánosok. Ez jó iskola volt arra, hogy megtanuljam: a határozott elveinket is toleránsan kell képviselnünk, és tisztelnünk kell mindazokat, akik valódi meggyőződés alapján vallanak valamit.

– *A szülei mivel foglalkoztak?*

– Apám újságíró volt. Az I. világháború után politikai és vallási okok miatt tönkrement a családja. Nagypám ugyanis szociális beállítottságú volt, és első generációs értelmiségiként fontosnak tartotta, hogy a szélesebb néprétegeket is műveltséghez juttassa. Ez ugyan református nemzeti gondolat is volt, de 1918–19-ben vezető szerepet játszott Kiskunhaláson az akkori mozgalmakban is. Nemzetben gondolkodó hazafiként egész házáat felajánlotta hadikölcsönre, aminek az lett az eredménye, hogy a ház elűszott. Hat gyerekekkel fedél nélkül maradt, ráadásul hamarosan internálták. Akikkel együtt ült a város vezetőségében, azok többségét kivégezték. Szerencsésnek mondhatta magát, hogy két év múlva hazatérhetett. Később a családban gyakran emlegetett tanulmányát: dogmatikusan vallott eszmék előbb-utóbb diktatúrához vezetnek. Nagypám már 1919-ben eltávolodott attól az eszmétől, amit kultúrpolitikusként, az oktatásért felelős városi vezetőként maga is képviselt. Apám építész szeretett volna lenni, el is kezdte Budapesten az egyetemet, de amikor nagypámát internálták, nem tudta folytatni a tanulmányait. Visszament Kiskunhalásra, ahol újságíróskodni kezdett. Amikor rájött, hogy ugyanezt egyedül valószínűleg jobban tudná csinálni, akkor a szerb megszállás alól felszabadult Felső-Bácskába ment, és több kisebb lap munkatársa lett. Később megvásárolta és összevonta ezeket a lapokat, így jött létre a Felső-Bácska című újság, ami az egész régió felvirágoztatását szervezte. Megindult Jánoshalmán a szövetkezeti mozgalom, és a gyümölcsexport felvirágoztatta ezt a körzetet. A harmincas években a kormány is támogatta ezeket a programokat. Apám Hollandiát, Dániát, Svájcot tartotta követendő példának, ezért mindinkább szembe került azzal a politikával, amit a németek erőltettek ránk. Miután 1944 márciusában megtörtént a puha megszállás, apám lapját betiltották, őt pedig behívták katonának. Az volt a feladata, hogy leventéket, 14–16 éves fiúkat vigyen Németországba. Horthy proklamációja idején életét kockáztatva elszakadt a német csapatoktól, és átvitte a csoportját az oroszokhoz. Szerette volna elérni az orosz hadvezetésnél, hogy ezeket a fiatal leventéket ne tekintsék katonáknak, és engedjék őket haza a családjukhoz. Eljutott az ügy egészen Tolbuhin marsallig, ám az oroszok úgy döntöttek: hadifoglyoknak tekintik, és a Szovjet-

unióba viszik őket. Ezeknek a gyerekeknek több mint a fele sohasem tért haza, meghaltak a fogolytáborokban. Apámat elválasztották tőlük, és őt is hadifogolyként kezelték.

– *Mi történt közben a családjával?*

– Anyám egyedül maradt otthon a négy gyerekkel. Viszonylag vagyonosnak számítottunk, volt egy nagy házunk, nyomdánk és könyvkereskedésünk. 1945 telén egyesek úgy gondolták Jánoshalmán, ha anyámat is elvitetik, akkor bennünket, gyerekeket be lehet adni az intézetbe, és meg tudják kaparintani a házat, a család vagyonát. Akkoriban német nevet viselni éppolyan bűn lehetett, mint néhány hónappal korábban zsidónak lenni. Emlékszem, ahogy anyámat egy szánkóra ültették és elvitték. Akkor az sem számított, hogy épp a németek tiltották be apám lapját. Anyámnak szerencséje volt, mert Kiskunhalason egy olyan orvoshoz került, aki ismerte a családunkat, és mintha fertőző beteg lenne, elkülönítette őt, majd hazaküldte. Azok közül, akiket akkor elvittek, sokan meghaltak, vagy csak az ötvenes években térhettek vissza. A közvetlen környezetünk azonban nem érezte velünk azokban az években, hogy „osztályidegen, reakciós” család vagyunk, én is jól éreztem magam Jánoshalmán az iskolában és a játszótársaim között. Amikor apám 1947-ben hazajött a hadifogságból, a lapját nem kaphatta vissza, nem indíthatta újra. Először úgy tekintettek rá, mint demokratikus, szociális gondolkodású emberre, és megpróbálták helyben a nagy átalakulás élére állítani. A Szovjetunióban szerzett tapasztalatai birtokában nem volt hajlandó erre, megtagadta az együttműködést. Ennek következményeképpen egyik napról a másikra háborús bűnössé kiáltották ki. Azt mondták, hogy lapjában háborúra uszított. Rövidesen le is csukták, a szegedi Csillag börtönbe került. Annyira képtelen volt az ügy, hogy végül jogerősen épp annyi időre ítélték, amennyit már épp leült, így tíz hónap után kiengedték. Időközben Jánoshalmán mindent államosítottak, nem volt munkahelye, ezért segédmunkásként Budapestre ment dolgozni. Mindebből én csak annyit éreztem, hogy még őrsvetető sem lehettem az iskolában, pedig más osztályokban a legjobb tanulók kapták meg ezeket a posztokat. Két bátyámnak és a nővéremnek, akik már egyetemre, illetve középiskolába jártak, sajnos megtört a pályájuk, nem tanulhattak tovább. Idősebbik bátyám már nyomdászként dolgozott, amikor munka mellett jogi diplomát szerzett. Mindezek után meglepéssel tölt el, hogy anyám ma Jánoshalmán a Bernáth Zoltán utcában lakik, azaz ezzel a névadással is elismerte a város azt a munkát, amit apám a két világháború között a régió fejlődésért végzett.

– *Jánoshalmán járt középiskolába?*

– Akkor még nem működött ott gimnázium, ezért nagyapám egykori iskolájában, a kiskunhalasi gimnáziumban kezdtem meg a középiskolai tanulmányaimat. Ez egyébként családi tradíció is volt, hiszen bátyáim is oda jártak. 1956 is Kiskunhalason ért, ahol az osztályfőnököm, a szegedi egyetem magyar-német szakán végzett Kurdics József nagy hatással volt rám. Apámmal akkoriban keveset találkozhattam, ezért Kurdics József jelenítette meg számomra apám szellemét. Osztályfőnökünk volt és magyart tanított. Különlegesnek számított, hogy retorikát is oktatott, ami akkoriban nem volt divat. Ez tulajdonképpen fogalmazástani kísérleti óra volt. Mindenféle műfajban kipróbáltuk magunkat, gyakorlatot szereztünk például esszéírásból is. Azzal a gondolatmal mentem a gimnáziumba, hogy repülőmérnök leszek, ám Kurdics József hatására az irodalom felé fordult az érdeklődésem. Létrehozott a gimnáziumban egy önképzőkört is, ahol írtam egy novellát a nagyapámról, ami meg is jelent. Szerettünk volna egy diákújságot is alapítani, ma is megvan még az első lap tervezete, amelynek vezércikkét

magam írtam. Arról szólt, hogy a szovjet kommunista párt XX. kongresszusa után milyen feladatok állnak előttünk. Amikor nemrégiben rábukkantam, és elolvastam, meglepve tapasztaltam, hogy ma sem tudnám másképp írni: a demokratizálódási folyamat megindításaként értelmeztem a kongresszust, és azt szorgalmaztam, hogy az ifjúságnak is meg kell tanulnia a demokratikus vélemény nyilvánítási formákat. Ennek egyik színtere lehet az iskolai újság. A lapnak 1956 októberében kellett volna megjelenie, ám elsodorták a történelmi események. Október 25-én és 26-án mi is részt vettünk a kiskunhalasi tüntetéseken. Hamarosan beszüntették az oktatást, és mindenkit hazaküldtek a kollégiumból is, a tanárok nem vállalhatták a felelősséget a rájuk bízott gyerekekért. A kiskunhalasi református gimnázium tanári karában szinte mindenki félt, a régi polgárok örültek, hogy egyáltalán állásban maradhattak. Mint minden intézményből, a gimnáziumból is kértek egy küldöttet a helyi forradalmi bizottságba. Annak ellenére, hogy Kurdics József csak az előző évben került Kiskunhalasra, őt küldték a kartársai. A forradalmi testület tagjaként komoly szerepe volt abban, hogy az országban egyedülálló módon 1956. november elején a négy nagy történelmi párt részvételével helyhatósági választásokat tartottak Kiskunhalason. Ennek persze meglett a bójtje. 1957 januárjában váratlanul nem jött be az iskolába. A gimnáziumban nekünk azt mondták, hogy beteg. Éreztük, hogy nincs minden rendben. Tanítás után elmentem Kurdics albérletébe, ahol megtudtam, hogy előző éjszaka érte jöttek. Másnap az egész osztály ellen állásba kezdett, nem voltunk hajlandók tanulni, nem szólalunk meg, ha feleltetni akartak. Leveleket írtunk mindenféle hivatalos helyre, többek között az oktatási miniszternek is. Végül a levelünk eljutott az igazságügy miniszterhez is, és csodák csodája, Kurdics Józsefet 1957 nyarán kiengedték. Az osztályunkat viszont feloszlatták. A tanári karból az egyik ismerős szólt a szüleimnek, hogy jobb lenne, ha elvinnének egy másik iskolába, mielőtt esetleg kizárnak az ország összes gimnáziumából. Apám akkoriban már az Atheneum Nyomdában dolgozott, középvezető lett, így az egész család utána ment Budapestre. Az Eötvös József Gimnáziumba kerültem, ahol a párhuzamos osztály osztályfőnöke Antall József volt. Őt is hamarosan kirúgták. Mellette ugyanúgy kiálltak a diákjai, mint mi Halason Kurdics Józsefért. Antallékat apám jól ismerte, így én is megismerkedtem a későbbi miniszterelnökkel. Az Eötvösbe akkoriban több mint ezer diák járt, sokan a magyar szellemi élet elismert alakjai lettek. Az önképzőkör helyett ott az Eötvös-pályázatok rendszere működött. Aki ezen részt vett, annak nem kellett óráról órára készülnie, hanem – mint az egyetemen – év végén beszámolhatott. Itt kezdtem németül is tanulni – beszámolási alapon – a kiváló irodalomtörténész, Tamás Attila volt a tanárom, aki inkább a magyar pályamunkáimra figyelt.

– Hogyan került Budapestről a szegedi egyetemre?

– Nem vettek fel a pesti bölcsészkarra, ahová magyar-történelem szakra jelentkeztem. Mint kiderült, nem a felvételem sikerült rosszul, hanem olyan jel volt a nevem mellett, amivel nem vehettek fel. A rendszer azonban korrupt volt, meg lehetett találni a kiskapukat. Azt mondta valaki: ha a következő évben Szegedre jelentkezem, akkor minisztériumi engedéllyel a rektori keret terhére felvesznek. Addig elmentem építőmunkásnak a jánoshalmi ktsz-hez, ahol – mivel futballista voltam – némi kedvezményt kaptam. A második félévre felmentem Budapestre fűtésszerelő segédmunkásnak, és keresetemből fedeztem a német óráimat. Az egyetemi felvételi érdekében munkásifjúként a KISZ-be is jelentkezni kellett, belépésem legjobban azok cso-

dálkoztak, akikkel együtt dolgoztam. A felvételi aztán a tervek szerint alakult: először elutasítottak, majd a fellebbezés után a rektori keret terhére minisztériumi engedéllyel felvettek.

– *Kik voltak a meghatározó professzorai Szegeden?*

– Itt tanított akkoriban Pándi Pál, Bakos Ferenc és Halász Előd is, hogy csak a fő irányok képviselőit nevezzem meg. Nagyon élveztem az egyetemet, a modern magyar irodalom kialakulásának Arany Jánostól Babits Mihályig terjedő időszaka érdekelt leginkább. Először Bakos Ferenctől kaptam ajánlatot, hogy dolgozzak mellette a létrehozandó általános nyelvészeti tanszéken, de ezt meggyőződéses irodalmárként azonnal visszautasítottam. Majd Pándi Pál hívott, de amikor megtudta, hogy engem a nyugatosok érdekelnek, eltanácsolt. Azt mondta: erre most nincs szükség. Később megtalálták egy feljegyzését, amire azt írta rólam: ideológiailag mutál. Az ideológiai felkészültségemmel nem volt semmi baj, talán épp az volt a gond, hogy Marx és Engels műveit alaposan elolvastam, ezért politikai gazdaságtanból vagy filozófiából akadémuskodónak ítélték a kérdéseimet. KISZ-fegyelmit is kaptam, aminek az lett a következménye, hogy nem mehettam az NDK-ba nyári munkára.

– *Hogyan képzelte a pályáját a diploma után?*

– Kutatói pályát képzeltem el magamnak, de nem egy intézetben, hanem egyetemi oktatóként. Mivel semmi esélyem nem volt arra, hogy az akkori magyar tanszék az érdeklődési körömmel és politikai megítéltséggel befogadjon, Szabó Csillával – aki német-francia szakon évfolyamtársam volt – 1964-ben elhatároztuk, hogy összeházasodunk. Úgy gondoltuk, így nagyobb az esélyünk arra, hogy együtt kapjunk valahol középiskolai tanári állást. Közben Halász Előd elolvasta az Arany Jánosról írt dolgozatomat, javasolta, hogy hagyjam ott a magyart, legyek germanista. Csak azt válaszolhattam erre, hogy nem vagyok elég felkészült erre a váltásra. Azt felelte, nem baj, úgysem lehetek itt más, bízom rá magam. Harmadév után váltottam, Halász Előd bevont a Thomas Mann-kutatásaiba. A keze alá dolgoztam, bibliográfiát állítottam össze, Thomas Mann-novellák struktúráin kezdtünk dolgozni. Diploma után Halász Előd a bölcsészkar dékánjaként a feleségemnek is felajánlott az egyetemen egy állást, és számomra is létrehozott egy tanszéki könyvtárosi állást. Az egyetemi éveim alatt a legtöbb szellemi ösztönzést és személyes támogatást is Halász Elődtől kaptam. Majdnem úgy kezelt, mintha fia lennék. Halász Előd azzal, hogy 1956 után elvállalta a dékányságot, kompromisszumot kötött a hatalommal. Ennek a bonyolult, sok jót és nem kevés rosszat is hozó alkunak végül is ő lett a legnagyobb vesztese. Bár a legkiválóbb magyar germanista volt, nem kapta meg a nagydoktori fokozatot, így nem lehetett belőle akadémikus sem. A sorozatos visszautasításra – ami 1963–65-ben történt – úgy reagált, hogy eldöntötte: a szegedi bölcsészkaron nem csinálunk semmit. Nem azt határozta el, hogy „gazember lesz”, inkább az Ady-szerű magatartást követte: ha nem kell a nagyúr, akkor ne kelljenek feleségei se, ágyasai se, a szolgálói, a lovai se, mindent vele temessenek. Mindezt persze akkor nem láttuk így át, csak azt vettük észre: egyre kevesebb szó esik a tervekről és programokról, egyre kevésbé fontos, hogy ki mit csinál. Éjszakába nyúló ivászatok következtek. Diploma után két évre, ahogy illik, doktoráltam, de utána Halásznak nem volt már jó semmi, amit mi fiatalok csináltunk. Nem engedte, hogy kapcsolatot építsünk másokkal, nem mehettünk tudományos konferenciákra,

nem rendelhetünk könyveket, nem lehetett szakmailag előre lépni. Ugyanakkor rajongtunk Halászáért, így sokáig nem vettük észre, hogy valójában miről van szó.

– *Mikor és hogyan fordult az érdeklődése az irodalomelmélet felé?*

– Az egyetemen ez is Halász Elődhez kapcsolódik. Az első szemeszter első óráján, amin már én is ott voltam, azt kérdezte, szerintünk mi az irodalom. Amíg a társaim valamilyen középiskolában tanult definíció után kutattak emlékezetükben, kimentem a táblához, és felrajzoltam az irodalmi kommunikáció általam kidolgozott modelljét. Ettől kezdve állandó párbeszédben voltunk. Kezdetben mégis irodalomtörténeti dolgozatokat írtam. Halásztól kaptam meg Heinrich Böll 1963-ban megjelent *Ansichten eines Clowns* című regényét is, amiről írtam egy tanulmányt. Halász elküldte Böllnek, akinek ezzel elnyertem a figyelmét és a barátságát. Első irodalomelméleti dolgozatomat Bonyhai Gáborral folytatott beszélgetéseink nyomán egy diákköri konferenciára írtam, mint ahogy Bonyhai Gábor első dolgozatai is beszélgetéseinkből születtek. (Ma is úgy gondolom: ha van igazi szellemi közösség, akkor a diákok egymástól tanulnak a legtöbbet, a jó tanár csak kiváltja vitáikat.) A Kritika szerkesztője, Diószegi András bejött Pesten a diákköri konferenciára, meghallgatta az én referátumomat is, majd elkérte a dolgozatomat. Meghívott egy kávézóba, ahol megbeszéltük a szöveget, és leközölte a folyóiratában. Halász Előd szemináriumaiból kiindulva Bonyhai Gáborral alakítottuk ki azt az elméleti megközelítést, amit kezdetben szakkörökben Halász-iskolaként, majd szegedi iskolaként emlegettek, de Halász, alighogy megszülettek az első kezdemények, a már elmondott okokból szembefordult vele. Ehhez a megközelítéshez kapcsolódott Kanyó Zoltán is, aki ekkor már tanársegéd volt és a hegeli esztétika és a brechti irodalomelmélet felől a logikai szemantika, a szövegnyelvészet és az „egyszerű formák” elmélete felé közeledett. Ilyen értelemben már a mi tanítványunk is lett később Csúri Károly, aki akkor kezdte tanulmányait a német és angol szakon, amikor mi végeztünk. Az irodalmi művek magyarázatának olyan elmélete lebegett szemünk előtt, amely világos előfeltételekre épül, és ellenőrizhető kijelentéseket tartalmaz. Ebben az értelemben az irodalmi művek sorát vizsgáló tudomány épp úgy tudomány, ahogy a természet különböző szeleteire vonatkozó tudomány az. Wittgensteint, Carnapot kezdtünk olvasni, tudományelmélettel foglalkozni, az orosz formalista iskolát tanulmányozni, a német interpretációelméleti írásokat a morfológiai megközelítés felől bírálni. Egyre nagyobb gondot jelentett azonban, hogy átmenetinek gondolt állásunk egyre véglegesebb lett: Bonyhai Gábor még nálam is rosszabbul járt: a központi könyvtár folyóirat-raktárában „kapott” munkát. Ez azonban nem bújtatott állás volt, ami mellett vidáman lehetett volna kutatni, hanem komolyan kellett dolgoznia. Halász Előd kifejezetten gondoskodott arról, hogy véletlenül se tudjunk a munkánk mellett kutatni. En az első két évben ETO-rendszer szerint kezdtem katalogizálni a tanszék 15 ezer kötetét, amíg rá nem jöttem, hogy ezzel pusztán az energiáimat akarja elvonni az érdemi kutatómunkától. Halász a szegedi bölcsészkaron egyre több szakmailag alkalmatlan embert juttatott álláshoz a „mire megyünk ketten”-elv alapján. Hatalmas szellemi kapacitását egyre inkább arra használta, hogy kíméletlenül játszadozzon az emberekkel, s hogy szétzilálja a kart. Hosszan lehetne sorolni a példákat. Egészen 1983-ig tartott ez az időszak, amikor is Halász tanszékvezetői megbízatását a kari tanács állásfoglalása alapján az egyetemi tanács nem hosszabbította meg. Csúri Károllyal – akivel időközben mindketten megszereztük a kandidátusi fokozatot – mindvégig ki-

tartottunk, pedig sok helyre elmehettünk volna, hívtak bennünket az Irodalomtudományi Intézetbe, Pécsre és Debrecenbe is tanszékvezetőnek.

- Hogyan látja ma az önök nevéhez kötött szegedi szemiotikai iskola jelentőségét, eredményeit?

- Ami olyan ígéretesen kezdődött, talán még eléri kifejlett formáját. Közben azonban megváltozott az a történelmi helyzet, ami kísérletünknek igazi jelentőségét megadta. Annak idején a hatalom által védett marxista álláspont szerint nem volt kétséges, hogy az irodalom vizsgálata tudomány, mint ahogy az sem, hogy ezt a tudományt a társadalomtudományból kell levezetni, s az egyetlen tudományos társadalomtudomány a marxi filozófiára épül. Az utóbbi megállapítás meg is felel Marx hipotézisének: A tőke előszavában azt írja: a társadalmi folyamatoknak éppúgy megvannak a törvényei, mint a természeti folyamatoknak; ezek a törvények ugyanolyan státusúak, azaz egy társadalom alakulása nem az emberi szabadság birodalmába tartozik, hanem mindenek előtt a gazdasági meghatározottságokból következik. Ebben a modellben nem volt meg sem az irodalomnak, mint a megismerés egy formájának, sem az irodalomtudománynak, mint e megismerés kibontójának a helye, bár tudjuk, hogy Lukácsék fából vaskarik a módon megcsinálták az „egyedül helyes” marxista irodalomtudományt. A kihívás tehát az volt, hogy lehet-e valóban tudományos alapokra helyezni az irodalmi mű és az irodalmi folyamatok vizsgálatát. Akár kiindulhattunk volna az eredeti marxi módszerből is, ha ez nem lett volna még veszélyesebb, mint az „amarxizmusunk”. A „revizionizmus” vádjával még 56 után is végeztek ki embereket. Ezért fordultunk a tudományos megismerés általános feltételeivel foglalkozó Bécsi Iskola tudományelmélete felé. A nyelv szerepével kezdtünk el foglalkozni a megismerésben és innét próbáltuk a nyelv által hordozott alkotások megértésének feltételeit meghatározni. Kezdetben Halász szkepticizmusa inspirálta kutatásainkat. Tanárként szókratészi magatartást képviselt, igyekezett kimutatni, hogy a gondolkodásunk ellentmondásos, hogy olyan következtetésekre jutunk, amelyeknek a premisszái nincsenek pontosan megfogalmazva. Ezért kijelentéseinknek nincs értelme. Mi be akartuk bizonyítani, hogy értelmessé tudjuk tenni állításainkat. Később ez a viszony egyre inkább egy másik híres viszonyra kezdett hasonlítani: Halász mefisztofelészi magatartására fausti választ adtunk: te nem tudsz adni semmit, én viszont valami pozitívra jutok. Amíg komolyan dolgozott, Halászt is izgatták az egzakt irodalomtudomány elméleti kérdései. A doktori fokozatra nem érdemesített értekezésében A varázshegy időstruktúráit vizsgálta, illetve azt igyekezett kimutatni, hogy bizonyos zenei struktúrákat követ az epikai építkezés. Az első eredményem az volt, hogy kimutattam: ezeknek az időstruktúráknak a leírása, amely Günther Müller elméletére alapult, nem lehet objektív, tehát ez nem jó alap. Arra is hamar rájöttünk, hogy a kortársi nyugati irodalomtudományban gyakorolt „műimmanens” értelmezések sem kielégítőek, mert a mű intertextuális produktum, vannak olyan rétegei, amelyek csak más művek bevonásával értelmezhetőek. Tehát az egyes irodalmi mű potenciálisan egy háló része, nemcsak irodalomtörténetileg, ami mindig is tudott volt, hanem szemantikailag is. A hetvenes évek elejére egy lehetséges irodalomelmélet minden meghatározó komponensét illetően kialakultak fő hipotéziseink. Ebben a fölfogásban, amelyet a lehetséges világok poétikájának neveztünk el, a művek struktúrája dinamikus, generálható, többszintű szerkezetként jelent meg, amely képes a nyelvi réteg bizonyos szintű meghatározására, sőt, ezt a nyelvi réteget még intertextuális összefüggésben is kezeli.

Ha az 1960-as, 70-es években a minimális feltételek – könyvek, ösztöndíjak, kutatási idő, eredmények publikálhatósága, oktatás és így az utánunk jövők bevonása a munkába – meglettek volna, akkor bizonyára meghatározó módon beleszólhattunk volna a nemzetközi irodalomelméleti vitákba. A csoportunk azonban szétőredezett, Bonyhai Gábornak el kellett Szegedről mennie, Kanyó Zoltánnak tanszéket kellett váltania, hogy dolgozhasson, és korán, negyven – évesen meghalt. Azonban így is a szegedi Halász-iskola adja a magyar germanisztika jórészét: Masát András és Orosz Magdolna az ELTE Germanisztikai Intézetében, Szendi Zoltán Pécsen lett irodalmi tanszékek vezetője. Ha Halász Előd befolyása nem terjed ki valamennyi szegedi irodalmi tanszékre is, akkor kivételesen erős bölcsészkarra válhatott volna a szegedi már a hetvenes években. Szakmai szempontból engem Heinrich Böll mentett meg.

– *Hogyan?*

– Elérte, hogy a nyolcvanas évek elején a magyar állam tiltása ellenére kaptam egy Humboldt-ösztöndíjat. Küldött egy táviratot az illetékes szerveknek, melyben az állt, hogy számomra betekintést ad a kézírataiba és erre a feladatra nem ismer nálam jobb jelöltet. Erre kiengedtek.

– *Mit jelentett ez a barátság?*

– Máig vita van arról, hogy Böll mennyire jelentős író. Szerintem nem véletlen, hogy ő lett a 20. század második felében a német irodalom egyik meghatározó alakja. A modernség szempontjából sajátos pozíciót foglal el, ugyanakkor morális álláspontjában és emberi magatartásában is kivételes egyén volt. Az elméleti kutatásokat is pozitívan befolyásolja, ha egy író nem azt mondja – Arany János klasszikus mondatával –: „Gondolta a fene!”, hanem azt: érdekes megállapítás, én ugyan egészen másképp tervezem a regényemet, de a magyarázat ugyanazt a lényegyet ragadja meg, sőt részben magamat is jobban értem, mit miért teszek. Mivel az életműt vezérlő struktúrát fő elemeiben már a hatvanas évek második felében kidolgoztam, s maga az életmű még nem volt lezárva, előrejelzéseket is megfogalmazhattam, milyen variánsok lehetségesek még. Olyan ez, mint egy sakkjátszma. Ha tudjuk, milyen bábuk vannak a táblán, következtetni lehet a várható lépésekre. Böll akkor kapta meg az első tanulmányomat, amikor önmagában is kezdett tudatosodni, hogy tulajdonképpen melyek azok a sémák, amelyekbe állandóan beleesik, amikor egy anyagot meg akar formálni. A levelezésünkben személyes találkozás lett, majd meghívott, hogy a regény-kéziratait dolgozzam fel: ebből lett, hétéves késéssel a Humboldt-ösztöndíj. Kiderült, hogy a munka egy év alatt nem végezhető el, de szakkörökben elismerték az előkészítő munkámat, s így meghívtak a Böll műveinek kritikai kiadását előkészítő bizottságba. E munka lezárásával tagja lettem egy hattagú szerkesztőbizottságnak, amely tavaly megkezdte a 28 kötetre tervezett életműkiadás munkálatait. Az első kötet 2003-ban várható a kölni Kiepenheuer Witsch kiadónál.

– *Milyen jövője lehet a megkezdett irodalomelméleti kutatásainak?*

– Remélem, hogy lesz még erőm ezen is tovább dolgozni, Csúri Károllyal együtt, s azokkal a fiatalokkal, akik a megismerés jó eszközének tekintik a „lehetséges világok poétikáját.” Mint mondtam, most nem ez a megközelítés áll az érdeklődés középpontjában. Szellemi krízishelyzetünknek, amely annak a belátásnak a következménye, hogy sem az államkapitalizmussá vált „szocializmus”, sem a fogyasztói társadalom nem

képes létrehozni egy kielégítő egyensúlyt az egyén szabadsága és a közösség igényei között, olyan filozófus felel meg, mint Friedrich Nietzsche volt, aki a megújulást minden fennállónak tagadásában, az egész eddigi kultúra „dekonstruálásában” látta. De már beszéltünk arról, hogy minden radikalizmus katasztrófába, nemcsak fordulathoz, hanem pusztulásba is vezet. A lehetséges világok poétikája végül is a legősibb poétikában, az arisztotelésziben gyökeredzik. És én hiszek abban, hogy nagy alkotók irodalmi művekben kódolt felismeréseinek megértéséhez szükség lesz még olyan racionális eszközökre, mint amilyenek ez a típusú poétika kíván lenni. Mindenesetre Halász Előd „dekonstruáló” hatásának szűntével, 1987 után és a rendszer eliminálódásával még nem a kutatási Kánaán jött el. A legfontosabb feladatunk az volt, hogy a német képzés oktatói gárdáját kiépítsük, vendégeket hívjunk Szegedre, s elindítsuk pályájukon a bennünket követő generációt, többek között az új típusú doktori képzés segítségével. S mindezt megugró létszámú hallgatóság mellett. Óriási nyomás nehezedett ránk, hogy minél több hallgatót vegyünk fel, foglalkozás nélkül maradt orosz tanárok számára tegyük lehetővé a német tanári diploma megszerzését. A hallgatói létszám egy-két éve 500 fő körül stabilizálódott, s egy-két éven belül elérjük a szükséges oktatói és segédképzési létszámot. Idén nevezhettük ki az első egyetemi docentot a fiatalok közül. 1993, az új típusú doktori fokozat bevezetése óta témavezetéssel öten doktoráltak, s hárman egy-két éven belül doktorálni fognak. Így lassan eloszlanak azok a terhek, amelyek eddig túlságosan is kevesek vállára nehezedtek – a kari, egyetemi, országos tudományszervezési feladatokról még nem is beszélve. Nagy örömömre szolgál, hogy nemcsak a német szak erősödött meg, hanem az egész modern filológia, sőt az egész kar – méltóan a legjobb hagyományokhoz nemcsak méreteit tekintve, de minőség szempontjából is dobogós helyen van az országban. Ha Isten is úgy akarja, ha maradna egy emberileg betervezhető nyolc-tíz év a kutatásra és az oktatásra, akkor talán remélhetem, hogy az elméletünk megfelelő kifejtést kap, és alkalmazásra talál. Ehhez az szükséges, hogy könyvformában is megjelenjen és német, angol nyelven is hozzáférhető legyen. A germanisztikának – mint ahogyan a modern filológiának általában – óriási szerepe van abban, hogy a magyar kultúrának Európában megpróbáljuk azt a helyet biztosítani, ami megilleti. Nem kevesebbet, nem többet, de azt mindenképpen. Ennek érdekében a tudományos közéletnek meg kell tennie a magáét. Csúri Károly a bécsi Collegium Hungaricum igazgatójaként, az ugyancsak Szegedről indult Masát András a berlini Collegium Hungaricum vezetőjeként dolgozik ezért, én pedig az 1999-es Frankfurti Könyvvásár kapcsán igyekeztem tenni ennek érdekében.

– Nem volt egyszerű dolga a magyar jelenlét megszervezésével, hiszen politikai csatározások is zajlottak közben.

– A Frankfurti Könyvvásárra eredetileg 4–5 év felkészülési lehetőség volt, de másfél évvel a rendezvény előtt úgy tűnt, botrányba fullad Magyarország bemutatkozása. Lemondani lehetetlen volt, egyrészt kormánygarancia volt rá, másrészt aligha lehetett volna egy olyan országot találni, amelyik „beugrott” volna helyettünk. Az 1998-ban hivatalba lépett új kormányzat viszont egy teljes zűrzavarral találta szembe magát. Ugyan három-négy csapat is megbízást kapott a rendezvény előkészítésére, de előbb-utóbb valamennyi lemondott, mert nem volt megfelelő a pénzügyi és a szervezeti háttér. Megvolt rá az esély, hogy képletesen szólva ez is egy nagy nemzeti gödörré váljék. 1998 nyarán, a kormányváltás után az új kulturális miniszter rábeszélte Szegedy-Maszák Mihályt – akivel még a hatvanas években a szegedi egyetemen barátkozunk

össze –, hogy miniszteri biztosként vállalja el a frankfurti könyvvásárra való felkészülést. Ő kért meg, hogy segítsék neki, mert ösztől már az Egyesült Államokban kellett tanítania. Kezdetben arról volt szó, hogy a Frankfurt '99 Kht. ügyvezető igazgatójaként kapok egy csapatot, nekem csak az alapvető kérdésekben kell a munkát összehangolnom, és az együttműködő magyar és német intézmények vezetőivel tárgyalnom. A csapatról kiderült, hogy túl kicsi, a feladatról, hogy túl nagy, az időről, hogy túl rövid, a munkatársak egy része pedig alkalmatlan. Az eredetileg tervezett heti egy nap helyett egyre többet, végül a hét hét napját ezzel a munkával kellett töltenem, miközben az egyetemi munkámat sem adhattam fel, tömbösítve oktattam, állandóan úton voltam. Ezek a jó ügyért vállalt, de a saját munkámtól teljesen elvonó feladatok voltak. Ha a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években úgy tudtam volna dolgozni, ahogy szerettem volna, akkor örömmel vállaltam volna el egy ilyen szép feladatot.

– *Másfél év múltán milyen mérleget készítene a frankfurti bemutatkozásunkról?*

– A Frankfurti Könyvvásár végül is jól sikerült. De ez nem egészen rajtunk múlt, sokat segített a német partner, és sokszor a szerencse is mellénk állt. Ha négy évig folyamatosan, akadálytalanul dolgozik egy csapat az előkészítésén, akkor sem lehetett volna a ránk irányuló figyelem és a siker sokkal nagyobb. Viszont nem lett volna annyi bosszantó hiba, aminek következményeit elsősorban a magyar résztvevőknek, íróknak és kiadóknak kellett elviselni. Ami viszont a németek és a nemzetközi közönség számára megjelent, az egészében pozitív visszhangra talált. Sikerült leszerelni itthon is, külföldön is a legendákra épülő támadások többségét. Ebben nagy szerepe volt annak is, hogy Nadas Péterrel és Esterházy Péterrel már korábban személyes jó kapcsolatunk alakult ki. Igyekeztünk a napi politikától, a pártharcoktól távol maradni, és csak a minőségre figyelni. Másfél esztendő alatt természetesen nem lehetett pontosan megtervezni, hogy ki legyen és ki ne legyen ott új könyvvel, új fordítással. Fontos volt az is, hogy éltem korábban Németországban, ismertem az egyes kiadókat, tudtam, kivel kell tárgyalnom, kinek mekkora súlya van. Végigjártam a különböző szerkesztőségeket, sikerült megtalálnom a szféra legfőbb mozgatóit, s ehhez is sok segítséget kaptam különböző oldalakról. Különösen Németországban volt előnyömre, hogy germanista vagyok, s már Humboldt-ösztöndíjas koromból, illetve a Böll-kiadás körüli munkálatokból kapcsolatunk volt olyan emberekkel, akik meghatározó pozíciókban voltak a vásár időszakában.

– *Mit jelentett a magyar irodalom számára Frankfurt?*

– Magyarországgal kulturális szempontból egy idegen ország még soha nem foglalkozott annyit, mint Németország 1999-ben. A II. világháború után a magyar jelenlét a német tudatban három eseményhez köthető: az 1954-es labdarúgó világbajnoksághoz – elképesztően sokan tudják még ma is az akkori magyar csapat összeállítását –, az 1956-os forradalomhoz és az azt követő menekülthullámhoz, valamint az NDK-sok 1989-es kiengedéséhez. Ez az a három dolog, amiről annyit írtak, mint a Frankfurti Könyvvásár idején egyedül a magyar kultúráról. Több mint ötezer cikk jelent meg, összeadva többnapnyi műsoridő szót rólunk a televíziós és rádiós műsorokban. Ki akartuk szélesíteni a befogadást, szeretnénk volna elérni, hogy az élő szerzőink mellett modern klasszikusaink is bekerüljenek a német irodalmi köztudatba. Krúdytól, Kosztolányin, Móriczon és Márain át Németh Lászlóig igyekeztünk meglévő német fordításokat újra kiadatni, és újakat is ösztönözni. Egyértelmű, tartós és jelentős sikert ara-

tott Márai Sándor, akit ma már egyre gyakrabban úgy emlegetnek Németországban, mint a világirodalom egy jelentős alkotóját. Nekünk nem azt kell méricskélőnünk, hogy Móricz vagy Babits jelentősebb író volt-e. Az a lényeg, hogy a németek – részben átlátható, részben kutatandó bonyolult okok miatt – rákaptak Máraira, és most fokozatosan egész életműve széles olvasóközönségre talál. S ez összekapcsolódik egy európai elterjedéssel is. A gyertyák csonkig égnek című könyve több példányban kelt el, mint az épp Nobel-díjassá vált Günter Grass kötete, a Mein Jahrhundert, ami pedig kifejezetten a Frankfurteri Könyvvásárra időzítve, s eleve sikerkönyvnek készült. A Mein Jahrhundert – Az én évszázadom – tulajdonképpen egy laza történet-sorozat. Tanítani lehetne a példáján, hogyan kell egy jól eladható, sok pénzt hozó könyvet profin megcsinálni. A század minden egyes évét egy-egy zárt, önmagában is kerek történet jeleníti meg, amit folyóiratokban külön le lehet hozni. Családi történet éppúgy van köztük, mint történelmi eseményről szóló vagy irodalmi anekdota. Felolvasóesteket tarthat belőlük a szerző, ami a németeknél fontos szempont, mert szeretik az ilyen alkalmakat. Hogy Márai kötete Günter Grasséval összehasonlítva is ekkora siker lett, mindenkit meglepett. Folytatásként a következő évben megjelent az Eszter hagyatéka, ami hasonló sikert aratott. Ugyanez történik mostanában az Egy polgár vallomásaival és a Naplókkal is. Nemrégiben néztem utána az interneten, s láthattam, hogy ezeket a köteteket is kínálják már, és jól fogynak. Olvastam egy terjedelmes kritikát a Frankfurter Rundschau-ban, amiben a szerző megállapítja: Márai kötetének kiadásával egy világ-irodalmi rangú alkotóval gyarapodott a németül olvasható irodalom.

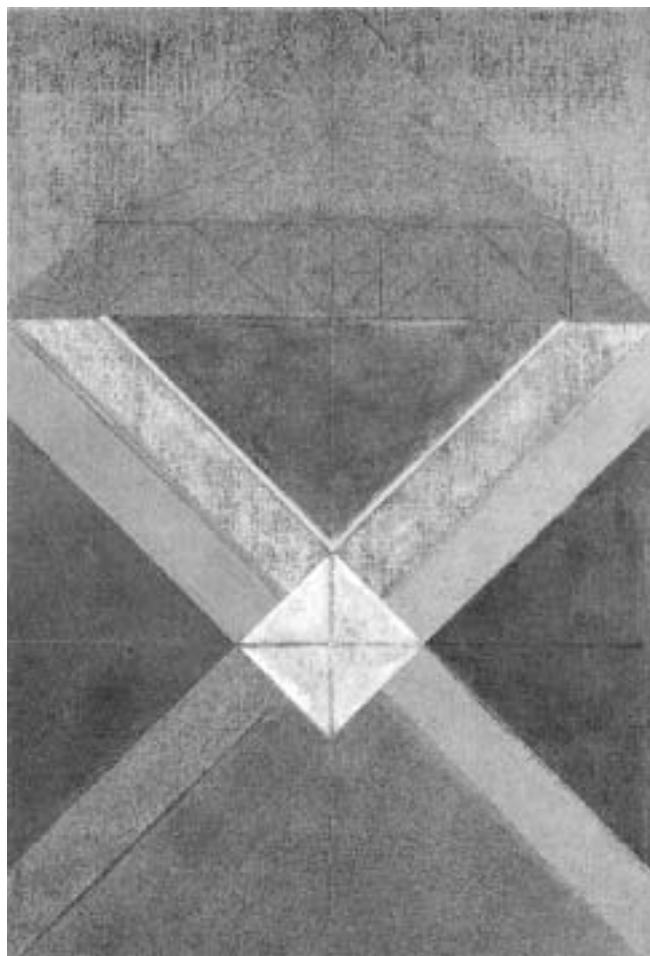
– Mi volt Márai sikerének az oka?

– Azt mondják a kiadók, ha az irodalmi ismertségre és a vásárlásra legnagyobb hatású televíziós műsorban, az Irodalmi Quartettben – ami négy kritikus vitája – legalább hárman dicsérnek egy könyvet, az harmincezer példányt jelent. Márai kötetét is ez a műsor indította el Frankfurtban, ráadásul A gyertyák csonkig égnek a lapokban is jó kritikákat kapott. Legtöbben az értékelték, hogy a regény két férfi közötti barátságot helyez minden fölé. Egy olyan társadalomban, ahol a család szétesik, a nő-férfi kapcsolat harcként jelenik meg és leggyakrabban szétválással végződik, a gyermekek negyven százaléka családon kívül születik, fontos annak hangsúlyozása, hogy a társadalom mégsem élhet elszigetelt egyénekből. Márai könyvében a barátság volt az az érték, amit világa közvetít. Márai felfedezését persze német kultúrája is segítette. A magyar könyvek sikeréhez az is hozzájárult, hogy épp 1999-et írtunk, tízéves évfordulója volt a vasfüggöny szétszabdolásának, az NDK-s állampolgárok kiengedésének. Tudatosan ráépítettük a sajtóanyagainkat, és én is, ha csak tehettem, hivatkoztam rá az interjúmban. Tudatosítottam, hogy ez az esemény nem történhetett volna másként, mert 1989-ben a magyar közvélemény egységes volt abban, hogy a magyar hatóságok nem oldhatják meg azt a problémát, amit az NDK hatóságai okoztak, s amit ők nem tudtak kezelni. Ennek a nagyon pozitív emlékek is szerepe volt abban, hogy nyitottabban fordultak a magyarok, a magyar irodalom felé. A kortársaink közül a már ismert ötös fogatot – Nádas Pétert, Esterházy Pétert, Kertész Imrét, Konrád Györgyöt és Dalos Györgyöt fogadták különösen kedvezően, de jól szerepeltek például a Németországban ismeretlennek számító Tar Sándor és a fiatalabb írók, költők kötetei is. Ami rossz érzéssel töltött el: itthon sokan nehezen értették meg, hogy ez a szféra nem a közvetlen politizálás szférája.

- *Jelenleg mi a legfontosabb munkája?*

- Szeretném befejezni a nyáron Heinrich Böll-regényeit áttekintő monográfiámat, amely egyben a lehetséges világok poétikájának alkalmazását is bemutatja egy életmű vizsgálatánál. Minden regényéről írtam már tanulmányokat, magyarul vagy németül, most a magyar változat kidolgozásán, a kézirat egységesítésén dolgozom. Ezt a könyvet már meghirdette korábban az Osiris Kiadó, de épp a könyvvásárral kapcsolatos feladataim miatt félbe kellett, hogy maradjon.

Hollósi Zsolt

PATAKIFERENC: FELSŐVÁROSI MANDALA (1997)